

U historiografiji je nezahvalno, bez kontekstualizacije i kritičkog pristupa, pronalaziti poveznice između različitih povijesnih događaja, no ova knjiga svakako može pomoći u razumijevanju situacije u kojoj se i danas nalazimo. Naravno, da bi se razumjelo fenomen španjolske gripe, potrebno je u obzir uzeti i brojne druge radove nastale o ovoj temi. Osim toga, pandemija COVID-19 uzrokovana je SARS-CoV 2 virusom, za razliku od španjolske gripe koja je uzrokovana virusom influence tipa A. Uz to, pandemija COVID-19 još uvijek traje te ju je trenutno nemoguće sagledati u cijelosti. Međutim, kada prođe, tema COVID-19 bit će zasigurno predmet istraživanja kako biomedicinskih tako i društveno-humanističkih znanosti. Vrijeme će pokazati hoće li to biti odmah ili je „takvoj priči potrebno vrijeme za razvoj – otprilike stotinjak godina sudeći po velikom zanimanju tijekom posljednjih dva desetljeća“, kako navodi Spinney govoreći o španjolskoj gripi (276).

Marko Kolić

Izlazak pandemija iz istraživačke sjene

Nikola Anušić, U sjeni Velikoga rata. Pandemija španjolske gripe 1918.-1919. u sjevernoj Hrvatskoj. Zagreb: Srednja Europa, 2015, 177. str.

Kao što je tematika španjolske gripe u hrvatskoj historiografiji ozbiljnije načeta s gotovo stotinu godina odmaka, tako je i ta prva sustavnija analiza morala pričekati svoj prikaz. Suvremena pandemija bolesti COVID-19 nametnula je aktualizaciju pandemijske problematike te pružila mogućnost višestrukog potezanja paralela između tih dvaju pošasti. U tom bi kontekstu valjalo promatrati povećani broj novoobjavljenih radova, ali ne i nepravedno zapostavljenu historiografsko-demografsku studiju objavljenu 2015. godine pod naslovom *U sjeni Velikog rata. Pandemija španjolske gripe 1918.-1919. u sjevernoj Hrvatskoj*. Nastala je prilagođavanjem 2011. godine obranjene doktorske disertacije Nikole Anušića, danas afirmiranog povjesničara te sveučilišnog nastavnika s izraženim afinitetom ka historijskoj demografiji i historijskoj epidemiologiji.

U duhu vremena u kojem se iz dana u dan iznova definira „novo normalno“, mimioci ćemo ustaljenu praksu započinjanja prikaza i prvotno se osvrnuti na korice, iako one ne moraju biti nužno odabir autora. Korice čine prvi element s kojim se potencijalni čitatelj susreće i mogu značajno utjecati na njegovu odluku da knjigu pročita. Dobro su znani marketinški trikovi po kojima jarko-oboјane naslovnice uspješnije privlače i zadržavaju pažnju ljudi, no ova knjiga nije upadljiva i teško bi među ostalima privukla pažnju smeđom vanjštinom. Pritom je u središnjem dijelu naslovne strane, obasjan simbolično slabim snopom svijetla, trodimenzionalni, autorov spacijalni dijagram najavljujući statističko-demografski sadržaj koji će mnoge humaniste naprosto udaljiti od police.

Takve neutralne korice predstavljaju, zapravo, prvi filter kroz kojeg potencijalni čitatelj mora proći. Drugi je filter autorova danteovska opasku iz predgovora kako je knjiga pisana sporo „i zamišljena je da se sporo čita. Onima koji joj pristupe s nestrpljenjem, ostat će zatvorena – dosadna“. Ti se filteri na kraju krajeva i podrazumijevaju, budući

da ovu studiju nikako ne možemo podvesti pod povijesnu publicistiku kroz koju čitatelj može nonšalantno proći, nesvjesno zadovoljan ponuđenom interpretacijom u kojoj se ne otvaraju nikakva pitanja i ne ukazuje na probleme ili drugačije interpretacije.

Inovativan i multidisciplinarni autorov pristup popraćen britkim i pronicljivim argumentima, iznesenim putem pomno biranog diskursnog amalgama akademsko-historiografskih, medicinsko-javnozdravstvenih i književno-umjetničkih karakteristika, vješto donosi plauzibilnu, ali nedeterminističku interpretaciju na uvodno postavljene istraživačke probleme: koje su epidemiološke specifičnosti epidemije influence 1918. i 1919. godine u sjevernoj Hrvatskoj bile društveno uvjetovane, jesu li specifičnosti bile determinirane geografsko-urbanizacijskim utjecajem na pandemijski mortalitet te koje su bile dugoročne i kratkoročne demografske konzekvence pandemije španjolske gripe na proučavanom prostoru. Osim istraživačkih pitanja, uvodno poglavlje (1-18) sadrži i pregled dotadašnje istraženosti španjolske gripe u europskoj, svjetskoj, ali i hrvatskoj historiografiji, te su predstavljene i prve metodološke prepreke u vidu višestrukih promjena administrativnog ustroja na proučavanom području, koje u kombinaciji s ratnim zbivanjima kroz 20. stoljeće narušavaju dostupnost i unisonost prvotno odabranih izvora.

Odgovore na postavljena pitanja autor donosi kroz dva razradbena poglavlja u kojem jedno ima kontekstualizirajuću funkciju, dok drugom možemo pridati izvorne analitičke značajke.

U prvom poglavlju „Velika pandemija španjolske gripe iz 1918. godine“ (19-84) autor fenomenološki obrađuje pojavu influence, odnosno, tada znane „španjolske bolesti“, te povlači paralele s Prvim svjetskim ratom. Radi preglednosti ovo je poglavlje dodatno podijeljeno u tri potpoglavlja „Influenca iz 1918. godine“ (19-41), „Pojava, širenje i globalne demografske posljedice pandemije španjolske gripe 1918-1919.“ (42-64) i „Socijalne prilike u sjevernoj Hrvatskoj tijekom Prvog svjetskog rata“ (65-84).

Drugim riječima, autor kreće od širokog patološkog i etiološkog prikaza influence, koji podrazumijeva pregled simptoma bolesti, predstavljanje popratnih komplikacija i anomalija te takve spoznaje stavlja u kontekst ratnih zbivanja na širem europskom području. Analizu tada sužava na vojsku, budući da su upravo vojnici prepoznati kao aktivni prijenosnici virusa za proljeća i jeseni posljednje ratne godine, dok su lučki gradovi poput Bresta služili kao glavni rasadnici virusa. Važno je i prikazivanje promjene percepcije domicilnog stanovništva prema vojnicima koji od spasitelja postaju objekt zazora. Anušić, zatim povezuje promjenu percepcije s općim socijalnim prilikama u vidu pothranjenosti i imunokompromitiranosti stanovništva, koji pak u kombinaciji sa sveopćim ratnim stanjem imaju izuzetnu ulogu na demografske fluktuacije u Europi. Međutim, ističe kako zbog društvene rastrojenosti i rušenja administrativnih praksi nije moguće u potpunosti utvrditi konačne razmjere pandemije te mogu postojati samo okvirni izračuni stradalih.

Na kraju prvog poglavlja, autor premješta fokus s europskog konteksta na današnju Republiku Hrvatsku, objašnjavajući socijalne prilike većinski agrarnog društva, te njihov općeniti odnos prema ratu/vojnicima, higijenskim uvjetima, liječnicima i prehrani. Gradi narativ uz pomoć onih elemenata koji su pospješivali ili sprječavali brže širenje pandemije. Taj posljednji dio ujedno je i prijelazno poglavlje u kojem autor oprema čitatelja faktografijom u svrhu dubljeg razumijevanje statističko-demografske analize.

Drugi dio rada naslovljen je „Pandemija španjolske gripe u sjevernoj Hrvatskoj“ (85-150) te sadrži četiri cjeline sa pojedinačnim zaključcima: „Demografske promjene – deskriptivna statistika“ (85-95), „Širenje španjolske gripe“ (96-117), „Mortalitet od španjolske gripe“ (118-133) te „Demografske posljedice španjolske gripe“ (134-149).

U „Demografskim promjenama...“ definirani su spacijalno-temporalni obrisi istraživanja, a kao najvažniji ograničavajući metodološki element izdvojena je nesustavno vođena administracijska evidencija u današnjoj Republici Hrvatskoj. Rješenje je iznađeno u matičnim knjigama, no i one nisu bile sustavno vođene ili su na pojedinim prostorima, pogođenima ratnim zbivanjima 40-ih ili 90-ih godina, bile uništene. Zbog toga je jedino „očuvano“ područje na koje se mogu primijeniti historijsko-demografske spoznaje sjeverna Hrvatska. Kroz matične knjige te izvore poput popisa stanovništva, autor uspijeva procijeniti broj stanovnika razmatranog prostora 1918. godine, ali i ranije/kasnije fluktuacije. Nadalje, dan je statistički pregled nataliteta, mortaliteta i nupcijaliteta u svrhu dobivanja jasnijeg uvida u posljedice španjolske gripe i te demografske pokazatelje.

Definirajući statističko uporište, autor u cjelini „Širenje španjolske gripe“ objašnjava smjer i brzinu širenja gripe na hrvatskom prostoru, izračunava distribuciju, virulentnost gripe, morbiditet gripe, kumulativne stope mortaliteta, minimume, maksimume i medijane sociodemografskih varijabli za proučavani prostor te uklapanje svih tih elemenata u progresijske obrasce drugih istraživanja na širem prostoru Europe. Drugim riječima, ovo je ujedno poglavlje u kojem se najviše prepoznaje znanstveni doprinos proučavanom fenomenu i to ne samo na interpretativno-spoznajnoj razini, već i na multidisciplinarnoj metodološkoj razini.

Između ostaloga, Anušić konstatira kako na temelju analize matičnih knjiga u sjevernoj Hrvatskoj možemo govoriti samo o jednom dugom valu, a ne tri susljedna koja su se manifestirala u Europi (proljeće-jesen-zima 1918/1919). Pritom je „europski proljetni“ val nama nevidljiv jer u matičnim knjigama nije evidentirana povećana smrtnost, dok je jesenski (jedini) val bio itekako manifestan i trajao je duže od europskog pandana. Dapače, Anušić smatra kako je dugi jesenski val prouzrokovao niži mortalitet početkom zime 1919, što je ujedno razlog zašto nisu zabilježene veće oscilacije u matičnim knjigama.

Sljedeća plodonosna spoznaja koja odudara od ranijih epidemioloških analiza geografsko je širenje pandemija. Suvremeni su istraživači smatrali kako je pandemija došla iz zapadnog dijela Monarhije, dok Anušić postavlja tezu kako su prvi slučajevi bili zabilježeni uz mađarski teritorij. Samim time, smjer kretanja se izmjestio na sjeveroistok otkud se zaraza spustila prema jugozapadu, a zatim sa sjevera Hrvatske u Slavoniju. Međutim, u pokušaju povezivanja transmisivskih varijacija pandemije sa spacijalnim sociodemografskim faktorima, došao je do spoznaje kako ne postoje pouzdani statistički pokazatelji da su geografska heterogenost te urbana hijerarhiziranost utjecali na pandemijsku transmisibilnost u sjevernim županijama.

U potpoglavlju „Mortalitet od španjolske gripe“, autor analizira dobno-spolnu statistiku oboljelih. Pritom ustanovljuje kako je uobičajena krivulja dobne distribucije mortaliteta od gripe i nekih drugih zaraznih bolesti (npr. tuberkuloze) bila u obliku latiničnog slova U, to jest da je najveći mortalitet zabilježen kod najmlađih i najstarijih građana. S druge strane, španjolska gripa je pogađala i mlađe ljude, pa grafički prikaz dobne distribucije mortaliteta koji je influenza uzrokovala moguće predočiti slovom W. Takav oblik krivulje mortaliteta postao je jedan od najistaknutijih obilježja španjolske gripe, a ne valja izgubiti iz vida činjenicu kako je stopa smrtnosti stanovništva između 15. i 44. godine života bila jednaka ili veća od one starijeg stanovništva (≥ 60). Taj trend prisutan je kako u Europi, tako i u Hrvatskoj, no u sjevernim hrvatskim županijama zabilježen je inverzivni rodni mortalitet u odnosu na uobičajeni diferencijalni mortalitet. To znači da su na prostoru proučavanih općinama u najintenzivnijem periodu pandemije više stradavale žene.

U posljednjem analitičkom poglavlju naslovljenom „Demografske posljedice...“ autor analizira koji je neposredni učinak imala pandemija na natalitet, nupcijalitet, mortalitet. Uz to, predložen je izračun mogućeg dugoročnog utjecaja na prirodni prirast stanovništva u narednim desetljećima na proučavanom prostoru. Nakon tih izračuna, autor konstatira kako se sjever Hrvatske relativno brzo demografski oporavio od traumatičnih posljedica Prvoga svjetskog rata i španjolske gripe, te je već 1919. godine došlo do svojevrsne demografske obnove. U toj godini, naime, započinje nagli rast stope fertiliteta te nupcijaliteta („boom vjenčanja“). Posebno je važna diferencijacija između utjecaja Rata i pandemije na demografske procese. Autorova analiza otkriva kako je Prvi svjetski rat više utjecao na kretanje nupcijaliteta, dok je mortalitet španjolske gripe više utjecao na fertilitet. Drugim riječima, dokazano je kako su u pitanju dva komplementarna, ali ipak samostalna činitelja demografskih promjena na sjeveru Hrvatske. Ta distinkcija u dosadašnjim istraživanjima nije bila učinjena.

U zaključnim se razmatranjima (151-155) Anušić osvrće na postavljene istraživačke probleme te sintetizira glavne argumente svoje interpretacije. Iako prezentacija dolazi u nešto sažetijoj formi, ona osim repetitivne funkcije ujedno predstavlja posljednji komadić zaokružene studije.

Za kraj, važno je napomenuti kako je argumentacija obogaćena grafičkim priložima (28 grafikona, 18 tablica, 4 karte) većinom nastalim na temelju autorova rada na izvornoj građi te statističko-matematičkom obradom kvantitativnih historijsko-demografskih podataka, dok je kroz cijelu knjigu moguće pronaći 407 bilježaka. Sve to upućuje na zaključak da knjiga nudi mnogo više nego što se na prvi pogled doima. Vrijedno je štivo kako za povijesnu struku, tako i za svakog čitatelja kojemu je intencija zagrepsti ispod površine te zaći dublje u pandemijsku problematiku na ovim prostorima s ciljem osvješćivanja višeslojnosti takvog događaja.

Vinko Kováč

Suvremeni odjeci minulih pandemija

Peter Furtado (ur.), Plague, Pestilence and Pandemic: Voices from History, London: Thames & Hudson, 2021, 336 str.

U protekloj se godini pojavilo, potaknuto tekućim stanjem, mnoštvo knjiga koje se bave prošlim pandemijama, epidemijama, bolestima, općenito poviješću medicine. Svoj je doprinos tomu dao i Peter Furtado u novoj uredničkoj knjizi *Plague, Pestilence and Pandemic: Voices from History*, u kojoj je prikupio svjedočanstva, zapise, proglose, suvremene novinske članke i sl. o proteklim težim napadima zaraznih bolesti. Furtado je poznat kao urednik sličnih povijesnih knjiga, osobito *Great Cities Through Travellers' Eyes*, a najpoznatija mu je urednička knjiga svakako zbirka eseja *Histories of Nations: How Their Identities Were Forged*. Premisa je ove knjige jednostavna: Furtado u uvodniku navodi kako ona sagledava dvadeset i dvije pandemije i patogene koji su ih uzrokovali na

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI
53
BROJ 1

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized, bold font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2021.

Poseban broj

*Prema povijesti „nevidljive“ prijetnje: epidemije i
pandemije u Srednjoj Europi i Mediteranu*

Special Issue

*Towards an History of “Invisible” Threat: Epidemics
and Pandemics in Central Europe
and the Mediterranean*

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 53, broj 1

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Gosti urednici/Guest Editors

Nikola Anušić i Filip Šimetin Šegvić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history), Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz), Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

*Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /
Executive Editor for Publications Exchange*

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Tisak / Printed by

Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrčak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*